

Ђура Харди

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

e-mail: djurahardi@ff.uns.ac.rs

ЦРКВЕНА ПРИПАДНОСТ ГОСПОДАРА ОНОСТРАНОГ СРЕМА – МАЧВЕ У XIII ВЕКУ

Апстракт: *Онострани Срем или Мачва био је током XIII века погранична земља смештена између Угарске и Србије, односно Угарске, Бугарске и Босне. Настањен је већинским православним становништвом са снажним византијским, православним црквеним и цивилизацијским наслеђем. Земљом су владали представници угарске краљевске куће Арпадовића, односно њихови блиски сродници – чланови династија Анђела, Рјуриковича, куманске владарске породице, те коначно Немањићи. Циљ овог рада је да се, у контексту једног историјског процеса, одреди црквена припадност господара Оностраног Срема или Мачве, почевши од бивше византијске царице, ћерке угарског краља Беле III Маргарете (Марије) Арпадовић, па све до угарског зета, српског краља Стефана Драгутина и његовог сина Владислава.*

Кључне речи: *Онострани Срем, Мачва, конфесионална припадност, Маргарета (Марија) Арпадовић, Јован Анђео, Ростислав Михаилович и Ана Арпадовић, Бела Ростислављевић, Елизабета Куманка, Стефан Драгутин и Каталин(а) Арпадовић, Владислав Немањић.*

Истражујући богату историју Оностраног Срема, односно Мачве у XIII веку, само по себи наметнуло нам се занимљиво питање – којој су цркви и вери припадали господари ове земље. Заправо, суштински проблем у дубљем историографском смислу анализе ове теме односио се на питање да ли се политичка судбина и порекло скоро десетак угледних чланова неколико владарских породица који су владали Оностраним Сремом или Мачвом у реченом периоду може повезати са преовлађујућом верском, црквеном и етничком структуром ове земље и, да ли се у тој потенцијалној вези могу одредити правила или макар препознати процес неке историјске закономерности. Одговор нам се учинио потврдним, само га је требало преточити у рад поткрепљен научним чињеницама. Тако је настала идеја за истраживање који стоји пред нама.

Истине ради, о црквеној припадности појединих господара Оностраног Срема или Мачве до данас је написано, и још увек се пишу вредни чланци, што нас све упућује на околност да је ова тема и даље плодно истраживачко поље пуно научних изазова. У том погледу издвојили бисмо новије радове посвећене верској припадности (и црквеној политици) бившег српског краља Стефана Драгутина као владара „Срема“ и делова суседне Босне. Почевши од Гојка Ружића (1972),¹ Елмедине Капиције (2010),² Немање

1 Ружић 1972, 85-86.

2 Карпидџија 2010, 187-202

Цвитковца (2017 и 2019)³ те Мирослава М. Поповића (2016 и 2020)⁴. На исту тему, али везано за једног од Драгутинових претходника, руског кнеза Ростислава Михаиловича, зета угарског краља Беле IV и господара Мачве, писали смо и ми у два прилога (2015 и 2017).⁵ Коначно, о црквеној припадности других господара ове области, попут бивше византијске царице Маргарете/Марије Арпадовић изјаснили су се већ њени биографи, чије ћемо ставове уз незаобилазне библиографске напомене детаљније приказати у излагању које следи.

Предстоји нам, дакле, да на основу постојећих ставова историографије и извора овај низ владарских имена и судбина које се тичу њихове црквене припадности у тренутку кад су се налазили на челу Оностраног Срема или Мачве, сагледамо као једну континуирану историјску појаву. На другој страни, то ипак не значи да ћемо се детаљно бавити просопографијом ових династа, изузев у мери давања нових прилога за њихову конфесионалну припадност, нити да ћемо се упуштати у сложену историју црквене организације и живота на простору овог дела панонско-балканског пограничја. О томе су већ написани релевантни радови. Искористићемо их само ради тога да боље разумемо општи ток историјских збивања везаних за нашу тему. Такође, изнова ћемо настојати да оснажимо, одавно присутан, став наших претходника да је неопходно раздвојити црквену политику од верске припадности конкретних владара Оностраног Срема и Мачве, јер то нису истоветне историографске категорије. Надамо се да закључци неће изостати. Полазну тачку нашег рада чиниће неколико историографских пасуса везаних за опште политичке и црквене прилике епохе с циљем да бисмо „лакше разумели“ питање црквене припадност господара поменуте земље.

За почетак, Срем је, у српској и словенској језичкој варијанти коју ће преузети и Мађари (Szerém), своје име дуговао античком Сирмијуму. На царским остацима градског језгра Сирмијума у XIII веку очувала су се два утврђена насеља која су одолела најезди Монгола (1241/2).⁶ Реч је била о угледним црквеним средиштима са дугом традицијом. Наиме, на тлу данашње Сремске Митровице, на левој обали Саве, око истоимене православне цркве и мастира образовало се насеље Светог Димитрија. Јужно од њега, на десној обали Саве, стајало је утврђење и црква Светог Иринеја (данашња Мачванска Митровица). Током највећег дела XIII века, а вероватно и раније, под Сремом се подразумевала како земља између Саве и Дунава која се поклапа са данашњим географским Сремом, тако и она јужно од Саве која се односила на данашњу Мачву. Заправо, антички Сирмијум смештен на две обале реке спонтано је одредио име целој области која је била оивичена најближим северним и јужним планинским масивима Фрушке Горе и могуће Цера. Мачва се први пут као топоним помиње релативно касно, у угарском краљевском документу из 1254. године, као посед угарског зета, руског кнеза Ростислава Михаиловича.⁷ Њен зачетак требало би везати за истоимену тврђаву која беше највероватније подигнута у годинама након монголске најезде, негде на десној обали Саве која је у прошлости на овом делу свог тока меандрирала, односно мењала и умножавала своје корито. Испрва, савременици су упоредо користили јединствено име за Срем северно и јужно од велике реке на чијем току је лежала некадашња царска престоница, да би са јачањем угарске власти и институција новоподигнута тврђава Мачва временом спонтано потиснула старије име (Онострани) Срем. И да не заборавимо, Онострани Срем

3 Цвитковац 2017, 101-114; Цвитковац 2019, 355-371.

4 Поповић 2016, 77-99; Поповић 2020.

5 Гарди, 2015, 138-146; Гарди 217, 259-268.

6 Hardi 2016, 84-105.

7 Fejér 1829, 214-218.

(*Sirmia Ulterior*) у односу на Овострани Срем (*Sirmia Citerior*) су као реалне топографске одреднице први и једини пут поменуте 1229. године у писму папе Гргура IX.⁸ Понајпре из практичног разлога, а на основу извештаја калочко-бачког надбискупа Угрин, да би се направила суштинска територијална, управна и верска разлика између два Срема која је тих година била све уочљивија.⁹

Око стратешки важног Срема Византијско царство и Угарска су с променљивом срећом у више наврата водиле рат (1071, 1127-1129, 1051, 1164-1167). Манојло I Комнин је био последњи василевс који је снагом ромејског оружја вратио границе Царства на некадашњи лимес, односно на сремски ток Дунава и северне обронке Фрушке горе. Након Манојлове смрти (1180), његов некадашњи штићеник и несуђени наследник угарски краљ Бела III је, уз помоћ српског великог жупана Стефана Немање, продро дубоко на Балканско полуострво све до Ниша и Софије, освојивши при том Срем, Београд и Браничево. Лишена некадашње војне снаге, Византија више није могла да се супротстави Угрима. Ускоро је међутим дошло до преокрета. Наиме, 1186. године Бела је склопио мир и удао своју кћер Маргарету за новог византијског цара Исака II Анђела. Као будућа византијска царица Маргарета, које ће „постати“ Марија, са собом је у Цариград донела и богати мираз. Биле су то земље јужно од Саве и Дунава које је њен отац недавно био освојио. Угарски краљ је при том задржао Срем између Дунава и Саве, где је тада на дуже време успостављена Сремска жупанија, односно угарска државна организација. На другој страни, Срем јужно од Саве је са другим областима, попут Београда и Браничева, остао део „Маргаретиног мираза“.¹⁰

Под ударом витезова Четвртог крсташког рата, Цариград и Византија су 1204. године постали плен Латина. Византија је скоро нестала, а њено донедавно место у српском делу Подунавља заменило је Друго бугарско царство у успону. Бугарски владар Калојан Асен заузео је тих година земље које су припадале Маргаретином миразу, односно Византији и последично Угарској, што је био један од разлога за избијање угарско-бугарског рата (1202-1204). Вест о Маргаретином миразу (*dos Imperatorici Grecogum*) сачувана је у познатом одговору Иноћентија III коју је папа 15. септембра 1204. године упутио Белином наследнику, краљу Емерику.¹¹ Почетком XIII века започео је период бугарско-угарских ратова за земље дуж десне обале Дунава и Саве. Супарништво ће с прекидима, диктираним успостављањем брачних савеза, трајати све до најезде Монгола који ће на колена бацити и Угарску и Бугарску. Током тих пола века власт ће, пре свега над Браничевом и Београдом, у више наврата прелазити из једних у друге руке. О тим променама, на жалост, сведоче тек малобројни извори, махом црквене провинијенције.¹²

Једно је ипак било сигурно. Маргарета/Марија Арпадовић се почетком двадесетих година XIII века, вероватно 1222. године (*datum ante quem* 30. март 1223), заједно са својим синовима вратила у отаџбину, када јој је њен млађи брат, Емерику

8 Theiner 1859, 88-89.

9 Детаљније: Јиречек 1959, 524-528; Ћирковић 1969, 59-62; *Исти* 2008, 3-20; Динић 1978б, 285-291; Динић 1978ц, 270-284; Györfy 2002, 7-64; Andrić 2008, 115-186; Крстић 2010 б, 177-179; Крстић 2010ц, 281-284; Харди 2017, 121-122; И. Коматина, П. Коматина 2018, 141-164.

10 *О Срему у угарско-византијским ратовима: Moravcsik* 1953, 67-93; Калић-Мијушковић 1967, 37-57; Калић 1971, 27-56; Ферјанчић, 1969, 33-57; *Исти*, 1994, 49-58; Makk 1982, 33-61; *Исти* 1989, 9-124; Стојковски 2009, 383-394; И. Коматина, П. Коматина 2018, 141-154.

11 Theiner 1863, 36; Täutu 1964, 367-393; Sweeney 1973, 320-334; Ферјанчић 1994, 49-50.

12 Калић 1967, 58-59; *Érszegi* 1975, 91-97; Динић 1978а, 95; Petkova 1983, 57-65; Senga 1988, 36-51; Димитров 1998, 110-152; Achim 2008, 38-94; Крстић 2010а, 54-56; *Bárány* 2012, 129-173; Font 2013, 303-311; Митровић, Копривица 2016, 5-6; Коматина 2016, 253-257; Madgearu 2017, 191-198, 206.

наследник Андрија II, поклонио богате поседе у јужној Угарској. Поред целе Ковинске жупаније била су то добра у Срему нанизана дуж десне обале Дунава, те она у Бачкој и Крашовској жупанији.¹³ Уз помоћ свог брата, угарског краља, Маргарета је тих година завладала Овоштраним и Оноштраним Сремом, окупљајући јужно од Саве и Дунава земље свог некадашњег мираза које су се у том тренутку налазиле у угарском поседу или ће то постати у будућности. Маргаретиним повратком у Угарску започиње низ господара Оноштраног Срема (и Мачве) као посебне династичке области која је била везана за женске представнике династије Арпадовића.¹⁴

Пре него што се посветимо питању Маргаретине конфесионалне припадности, незаобилазно се морамо задржати на још једном важном уводном разматрању које се тиче оновремених црквених прилика на тлу оба Срема. Освајање Цариграда 1204. године од стране крсташа са Запада, чији је исход било оснивање Латинског царства и стране латинске цркве у срцу „Другог Рима“, имало је далекосежни утицај на политичке и црквене прилике у Европи. Нестанак и потискивање Византијског царства већ се раније могло осетити на некадашњим његовим северним, балканско-панонским границама. Ипак, цивилизацијски или, другим речима, културни и верски утицај Византије далеко је надживео последњи зенит њене политичке силе, пуштајући у међувремену корене на тлу Паноније. Византијски црквени утицај био је у Угарској присутан од времена њене државне генезе, понајвише у круговима владарске династије и родовских првака. Маргаретин отац Бела III је године своје младости провео на цариградском двору (1163-1172), где је као члан царске породице подизан у ромејском духу, који је подразумевао прелазак на православну веру и стицање новог имена – Алексије. Цар Манојло Комнин је свог рођака Белу-Алексија 1172. године свечано, као његов врховни господар, из Софије испратио на пут да преузме престо Угарске.¹⁵ На тлу Угарске током XI и XII столећа несметано је обитавало скоро десетак православних цркава и монашких заједница.¹⁶ Нестанак Византије као суседа отежао је њихов живот и духовну везу с матицом. Још већи су након 1204. године били црквено-политички изазови. Канонске одлуке Четвртог латеранског сабора Римокатоличке цркве из 1215. године, међу којима и она о позиву Грцима на уједињење с Римском црквом, подразумевала је упутство католичким прелатима да у својим дијецезама постојеће цркве са грчким обредом замене латинским свештенством, ако их претходно не успеју приволити на унију. Наступио је период гашења православних манастира у Угарској који су замењени католичким редовима.¹⁷

У новонасталим околностима епохе, византијско наслеђе се најпостојаније задржало управо у некадашњим земљама Маргаретиног мираза, не толико у Овоштраном Срему, већ у Оноштраном, јужно од Саве. О томе речито сведочи историчарима одавно познати садржај писма папе Гргура IX од 3. марта 1229. године у ком се решавало питање оснивања католичке Сремске бискупије. Ваљало би овом приликом поновити његов садржај. Наиме, из писма сазнајемо да је калочко-бачки надбискуп Угрин непосредним обраћањем тражио од Гргура IX да под власт његовог будућег суфрагана, сремског бискупа, поред Овоштраног Срема буде стављен и Оноштрани Срем. „Проблем“ је био у

13 Theiner 1859, 39.

14 Wertner, 1903, 594; Tautu 1956, 63-64; Рокаи 1975, 105-110; Ферјанчић 1994, 63-64; Zsoldos 2005, 158; Ђирковић 2008, 5; Temovác 2017, 227-240; Харди 2017, 118-125; И. Коматина, П. Коматина 2018, 153-157.

15 *Moravcsik* 1953, 87-89; Makk 1982, 33-34.

16 Детаљан преглед византијских манастира и црквених утицаја Византије у средњовековној Угарској, с анализом претходне литературе: Стојковски 2019, 115-137; Стојковски 2020, 137-147.

17 Komáromi 2007, 219-220; Упоредити: Стојковски 2019, 115-137.

већ постојећој црквеној организацији и становништву Оностраног Срема. Његови житељи су наике били Словени и Грци (*ut Sclavi et Greci qui inhabitant terram illam*). Тамо је постојала велика црква коју је овдашње становништво називало епископском, а која је била православна, односно грчког обреда (*...maiori ecclesia, quam terre illius homines episcopalem appellant... que Grecorum ritum tenet...*). Пред папском куријом и њеним угарским легатом Егидијем, коме је писмо било упућено, стајала је дилема на који начин, под којим обредом и у којој форми да ставе православно становништво и црквену територију Оностраног Срема под власт Римске цркве. Нису знали да ли тамо постоји неки епископ спреман да се потчини папи, или је сврсиходније да тамошње становништво буде преведено на латински обред и стављено под надлежност сремске бискупије у оснивању, како је то предлагао калочко-бачки надбискуп. Коначно, на првом месту овог писма стајала је вест да је управо сестра краља Угарске (мислило се на Маргарету/Марију), била господарица оба Срема и да се од ње очекивала помоћ у реченим стварима.¹⁸

Католичка Сремска бискупија, којој је несумњиво била намењена мисионарска делатност, започела је свој црквени живот вероватно наведено 1229. године или мало након тога. Одавно је примећено да је она по много чему била посебна у оквирима угарске цркве и државе. Њена територијална надлежност првобитно се односила на делове Овостраног Срема који су се поклапали с границама Сремске жупаније. Међутим, око својих поседа и прихода који су дефинитивно били скромни, сремски бискупи су од првих дана водили спор са истоименим сремским архиђаконима Калочко-бачке надбискупије, који су пре њих имали јурисдикцију на овом подручју и од свог права нису лако одустајали. Такође, сремски прелати су од свог оснивача, калочког надбискупа, наследили и стари сукоб са печујском црквом која је настојала да помери источне границе своје дијецезе. Оно друго, мисијско подручје сремских бискупа, које се односило на Оностри Срем или данашњу Мачву, потенцијално и на Београд и Браничево (од 1232. године), ако суседну Босну оставимо по страни, током целог XIII века задржало је свој преовлађујући православни карактер. У најмању руку, институције католичке Сремске бискупије попут архиђаконата су се овде постепено развијале. О њиховом деловању сведоче тек каснији извори из XIV века. На овом пограничном месту католичка црква се сусретала с православном, с њеним свештенством и верницима. Знаковита је чињеница да прво седиште Сремске бискупије није постала она помињана велика епископска црква у Светом Иринеју, већ бендиктински манастир у данашњем Баноштору на Дунаву (тада *Monasterium Vani*; односно *Kew*, *Keu* од мађарског *Kő*) у коме се налазила катедрална црква и каптол. Ова околност је речито сведочила о томе колики су стварни утицај имали сремски бискупи у Оностраном Срему. Тек након монголске најезде, у потрази за безбеднијим местом и могуће амбицијом да ојачају свој утицај у јужним областима дијецезе, бискупи са своју столицу преместили у утврђени Свети Иринеј на десној обали Саве (1247). Међутим, задржали су своје старо седиште и институције и у обновљеном Баноштору. Сремска бискупија је на тај начин добила два каптола и места са јавном вером, као и две катедралне цркве.¹⁹

Да резимирамо до сада речено. У непосредном суседству, на две обале Саве на темељима древног Сирмијума, стајале су две цркве. Прва, Светог Иринеја, постала је

18 Theiner 1859, 88-89; Упоредити: Wertner 1903, 595; Ћирковић 1969, 60; Динић 1978ц, 276-279; Ферјанчић, 1994, 51; Györfy 2002, 60-61; Харди 2017, 121-123; И. Коматина, П. Коматина 2018, 154-157.

19 О почацима Сремске бискупије: *Kozta* 1994, 642; *Gašić* 2000, 42-50, 81-87, 110-117; *Ћирковић* 2008, 9-10; *Bubalo* 2010, 53-59; *Стојковски* 2012а, 169-175; *Исти* 2012б, 133-154; *Ternovác* 2013, 457-470.

временом седиште римокатоличке бискупије. Друга, Црква Светог Димитрија на левој обали реке на тлу Сремске жупаније, постојала је као угледни православни манастир који ће се као такав одржати све до четрдесетих година XIV века. Господари Оностраног Срема, потоње Мачве, имали су непосредан однос према поменутиим црквама и њиховим установама. За почетак, владали су земљом у којој су се прожимали и сусретали цивилизацијски и црквени утицаји европског Истока и европског Запада. Тај однос је у значајној мери происходио из њиховог порекла и животног искуства. Већ су истраживачи биографије Маргарете Марије Арпадовић, попут Мора Вертнера, Лудовика (Луиђија, Алоизија) Таутуа или Божидара Ферјанчића запазили везу између њене византијске прошлости и стицања Срема јужно од Саве и Дунава, која се испољавала не само кроз њено право на чувени мираз, већ и чињеницом да јој је земља којом ће на крају своје дуге и богате владарске каријере управљати, била суштински блиска у верском и етничком погледу.²⁰ Имајући пред собом све до сада речено, време је да поставимо питање које су вере били господари Оностраног Срема или Мачве. Кренућемо од прве од њих, ћерке угарског краља и бивше византијске царице.

Маргарета/Марија Арпадовић је Оностраним и Овоостраним Сремом владала као католикиња, у вери у којој се родила и била крштена. Познато је међутим да је током свог узбудљивог живота два пута мењала црквену припадност. Она је била ћерка угарског краља Беле III и његове прве супруге, краљице Агнезе или Ане, како је гласило њено друго, грчко име. Њена мајка, Агнеза-Ана Шатијон је потицала из антиохијске владарске куће која је заправо долазила са цариградског двора, јер је била млађа сестра византијске царице Марије, супруге Манојла I Комнина. Управо је Манојло био најзаслужнији за склапање брака између Маргаретиних родитеља и будућег угарског краљевског пара.²¹ Што се тиче Маргарете, мада је била верена за аустријског херцега Отокара IV Штајерског,²² отац ју је крајем 1185. или наредне 1186. године упутио у Византију, да би постала супруга недавно устоличеног византијског цара, Исака II Анђела.²³ Сведок ових догађаја, византијски писац Никита Хонијат, бележи да угарска принцеза и будућа царица Ромеја, када је са свим почастима стигла у Цариград, није имала још ни десет година.²⁴ За девојчицу којој је у новој средини припала узвишена улога византијске царице за коју ће наредних година бити васпитавана и припремана, то је подразумевало прихватање православне вере. Овај закључак поткрепљују две чињенице, односно два извора.

Прва је наизглед посредна. Доласком на цариградски двор, Маргарета је добила ново име, Марија, о ком надаље доследно сведочи незаобилазни Никита Хонијат.²⁵ Попут Мора Вертнера, Лудовик Тауту је лаконски закључио да је промена имена вероватно подразумевала поновно крштење угарске принцезе од стране грчких свештеника, односно теолога.²⁶ Овај чин имао је своју традицију у византијско-угарским односима, која је свакако указивала на однос две стране у коме је она грчка (дуго) била супериорна. Маргаретин отац Бела је за време свог цариградског искуства добио ново име, Алексије. И није био први међу Арпадовићима. Вредна је помена прва угарска принцеза која је постала византијска царица. Пирошка, кћерка Ладислава I Светог, почетком XII века као

20 Wertner 1903, 609; Tautu 1956, 65; Ферјанчић 1994, 53-55.

21 Wertner 1892; 358-362, 394-395; Forster 1900, 35-56.

22 Wertner 1892, 394.

23 За хронологију одласка Маргарете у Византију: Wertner 1892, 394; *Guiland 1964, 125*; Brand 1968, 80; *Moravcsik 1984, 259*; Makk 1982, 52-53; Ферјанчић 1994, 49; Madgearu 2013, 128. Упоредити и Жан Луја ван Диегена и Харија Магоулиаса: Niketas Choniates (1973), 44-46; Niketas Choniates 1984, 13.

24 Niketas Choniates 1975, 368; Niketas Choniates, 1984, 203-204.

25 Niketas Choniates 1975, 598, 599, 601, 636; Niketas Choniates 1984, 329-330, 349

26 Wertner 1892, 394; Tautu 1956, 52.

невеста будућег цара Јована II Комнина, такође је постала Ирина и била преобраћена на православље. Она је уједно била мајка поменутог Манојла I Комнина.²⁷

Други извор који непосредно сведочи о околностима првог преверавања Марије има драгоцену вредност, јер је настао у тренутку када се она поново вратила под окриље католичке цркве. Пре него што пређемо на његов приказ, направимо кратак осврт на шири историјски контекст који је пратио ову промену. Маријиног мужа, слабог Исака II, 1195. године збацио је с престола и при том га ослепио његов рођени брат Алексије III Анђео.²⁸ Осам година касније, предвођени Млечанима, витезови Четвртог крсташког рата су на кратко 1203-1204. године вратили на цариградски престо Исака II, а са њим и Марију. Под притиском латинског оружја, неиспуњених обећања и растућег беса Грка, убрзо је наступило византијско расуло и комешање током којег ће по други пут збачени Исак II и умрети (28/29. јануара 1204). Уследило је освајање и пљачка Цариграда од стране крсташа (13. априла 1204), стварање Латинског царства и пратећих латинских држава на тлу Византије.²⁹ У тим немирним временима, поставши удовица, Марија није оклевала: удала се за једног од најуглашенијих крсташких вођа, Бонифација Монфератског, који је постао њен заштитник и заштитник њене деце. По среди је био прагматичан политички брак и савез. По запажању савременика наочито лепа, и даље утицајна међу Грцима, бивша византијска царица је током лета и јесени 1204. године, помогла свом новом супругу Бонифацију да преузме градове у Тракији и коначно, након споразума са супарником, новоизабраним латинским царем Балдуином I, успостави власт над Солуном. Долазком Бонифација у пратњи супруге и њених синова из првог брака у други по значају византијски град започело је дводеценијско постојање латинске Солунске државе, потоње Краљевине чији је оснивач био маркиз од Монферата.³⁰

Из тог времена сачуван је садржај писма папе Иноћентија III, састављеног између 16. августа и 7. септембра 1205. године, које је било упућено бившој константинопољској царици М[арији], супрузи монфератског маркгрофа, као својеврсна честитка што је „поново пригрлила латински обред, а одбацила грчки“, у ком су речито описани догађаји везани за њена два верска преобраћења. О томе је папу у ранијој супликацији известила сама Марија. Римски првосвештеник јој се обратио следећим речима. „Писмо твоје свечане заклетве очинском добротом смо примили путем којег си нашем апостолату настојала истаћи да, мада си од католичких родитеља и Латина рођена, била си годинама од Исака некадашњег цара Константинопоља држана у брачној вези; према грчким законима и обичајима су те одгајали и васпитавали у којима си била заведена и одрасла, те си од латинског обреда дуго била одвикнута и сасвим напуштена. Ипак, у наступајућем времену у царском граду предатом у руке Латина, после смрти поменутога цара, с угледним мужем, Б[онифацијем], маркизом Монферата по други пут према обредима Латина својевољно си се удала, и тако си се недавно опет вратила у латинске законе, од превише бестидно супарничких грчких обичаја.“³¹

27 *Moravcsik* 1923.

28 *Brand* 1968, 111-116.

29 *Острогорски* 1969, 387-391; *Brand* 1968, 242-269; *McNeal, Wolff*, 1969, 153-185.

30 *Wertner* 1892, 395-396; *Ферјанчић* 1964, 101-116.

31 „Devotionis tuae litteras paterna benignitate recepimus, per quas apostolatui nostro significare curasti, quod licet ab orthodoxis fueris orta parentibus et Latinis, a teneris tamen annis Ysacio, quondam Constantinopolitano imperatori, matrimonialiter copulata, mores et habitum ad Graecorum tibi formasti convictum, in quibus provecta pariter et adulta, ritus Latinorum longa dissuetudine penitus reliquisti. Succedente vero tempore, et urbe Regia in manus tradita Latinorum, post decessum praedicti imperatoris, spectabili viro, B... marchioni Montisferrati, secundum ritus Latinos voluntarie desponsata, in mores tamen tam recenter abhorruisti redire Latinos, Graecae consuetudinis nimis procaciter aemulatrix.“ *Migne* 1855a,

У својем коментару приказаног извора, Лудвиг Тауту је закључио да је Маргарета (или пре Марија), захваљујући браку с византијском царем, склопљеним у њеној раној животној доби, изгубила везу са својим латинским обредом и да је одгајана као православна верница, што је представљало отежавајућу околност да се лако врати у крило католичке цркве.³² Утицај византијске дворске средине и цркве на ову Арпадовићку, што је нараскидиво било везано с њеним узвишеним статусом византијске царице (недвојбено и у времену када је била *quondam imperatrix*), огледао се кроз њено име, с којим смо и започели да разматрамо ово питање. Када се вратила на католичку веру, кћи Беле III и удовица Исака II није се определила за своје старо име Маргарета, већ је и надаље задржала своје грчко, православно име Марија (барем до повратка у Угарску). О томе сведочи њена кореспонденција с римском куријом, у оним регестима где јој име није остало скраћено иницијалом, већ је увек ословљавана као „*carissima in Cristo filia Maria quondam Constantinopolitana imperatrix*“.³³

Можемо закључити да је Маријино друго верско преобраћење, попут оног првог, било везано за њену удају, односно црквени чин склапања брака. Повратак на католичанство био је, међутим, праћен још једним важним литургијским чином – примањем свете тајне причести по латинском обреду. Наиме, даље у писму папа саопштава Марији да су је, привучену силином божанске милости заједно са мужем, два католичка прелата – папски легат кардинал Софредо пресвитер Свете Праксиде и Пијетро опат цистерцитског манастира у Лучедију – „прихватањем латинског благослова и тела Христовог, на латински начин посвећеног, у потпуности душом и телом, вољом и држањем, тебе су с латинским законима свезали.“³⁴

У браку са Бонифацијем Марија је родила сина јединца (1205), будућег краља Солуна коме су родитељи симболично и осмишљено дали грчко име Димитрије, име заштитника града у којем је требало једног дана да столује. Ипак, Марија је ускоро постала удовица, јер је њен муж погинуо током похода против Бугара (1207). Као Димитријева регенткиња, окружена непоузаним латинским великашима, настојала је да обезбеди престо свом сину, будућем малолетном краљу Солуна (1209). И поред савезништва и помоћи латинског цара Хенрика Фландријског, њен подухват није био једноставан, рачунајући опасност која је претила од Бугара и касније од епирских Грка.³⁵ Историографији није промакла једна карактеристика Маријиног регенства и „владавине“ у Солуну. Вративши се на католичанство, она је даље иступала као заштитница грчке, византијске цркве и становништва, превасходно у споровима са новопридошлим латинским прелатима. Међу онима које је Марија помагала нашли су се и манастири Свете горе. Подршка грчкој цркви и њеним верницима вероватно је била повезана с

714; Potthast 1874, 221 (2574).

32 Tautu 1956, 56.

33 Migne 18556, 226-229; Упоредити: Potthast 1874, 341, (3950, 3952, 3954, 3955, 3956); Доследност помена (византијског) Маријиног имена у папским регистрима констатује и VanTricht 2011, 313, у нап. бр. 33.

34 „Postmodum vero, praefati marchionis, charissimi viri tui, piis instanter blanditiis delinita, novissime dilectorum filiorum, S... tituli Sanctae Praxedis presbyteri cardinalis, apostolicae sedis legati, et abbatibus Locedien. salubribus monitis, et evidenti ratione frequenter inducta, imo magis divinitus inspirata, cum eodem viro tuo benedictione accepta Latina, susceptoque corpore Christi, Latinis traditionibus consecrato, mente prorsus et corpore, habitu simul et gestu, Latinis te legibus consecrasti.“ Migne 1855a, 714; Упоредити идентификацију католичких прелата: Tautu 1956, 56, 73.

35 Wertner 1892, 395-405; Wertner 1903, 600-602; Gerland 1905, 161-178, 249-250; Ферјанчић 1964, 101-116; Van Tricht 2011, 87, 170-171, 298-299.

Маријиним политичким амбицијама.³⁶

Када се почетком двадесетих година XIII вратила у оцабину, Марија/Маргарета је свакако имала прилику да искаже своју наклоност према овдашњем словенском и грчком становништву и њиховој вери, упркос напорима католичке цркве да се у (Оностраном) Срему успостави власт католичке сремске дијецезе. На жалост, мало је сачуваних извора који могу потврдити или оспорити ову претпоставку. Из једног акта Хонорија III од 18. децембра 1224. године сазнајемо, на пример, да је Марија обновила један женски грчки манастир и као ктиторка приволела је његову заједницу на послушност Римској цркви. „*Monasterium Pacenasiense graecarum*“ о коме је била реч, по свему судећи није био у Срему, у Пачетину како је топоним убицирао Лудовик Тауту, већ у епископији „*Patzuna*“ (Πατζουνά) у Тесалији, а догађај се у хронолошком погледу односио на Маријин солунски период живота.³⁷

Да закључимо, Маргарета/Марија је Сремом владала као католикиња. У Угарској је окончала свој живот, вероватно средином тридесетих година XIII века. На њеним баштинским поседима наследио ју је као *dominus Sirmii* њен син Калојан, или Јован Анђео, син цара Исака II. Он је стигао у Угарску с мајком и млађом браћом, краљем Димитријем Монфератским и Виљемом, рођеним из трећег Маргаретиног брака с латинским великашом Николом од Сент Омера.³⁸ У верском погледу овај изданак царске династије Комнина и Анђела³⁹ је изгледа делио судбину своје мајке. Родио се као царевећ у Константинопољу и рано детињство је провео у окриљу православне цркве. Када се његова мајка вратила на католичанство, њен пут су следили и њени синови у дечачком добу, старији Манојло (умро 1212) и млађи Јован, рођени у браку са Исаком II. О Јовановој припадности католичкој цркви сведоче, додуше на посредан начин, три извора.

У већ раније разматраном писму Иноћентија III (1205) саопштава се на претходну Маријину понизну молбу, а с обзиром на њен прелазак на католичку веру, да ће Света апостолска столица односно папа „...тебе [Маријо] са децом твојом нарочито, са очинском благошћу пазећи на твоју свечану заклетву, чуваћемо неповређено право твоје као и право деце твоје на сваком месту и у сваком времену.“⁴⁰ У том тренутку поменути Маријина деца су могла бити Манојло, Јован и могуће тек рођени Димитрије. Папска заштита, барем у случају два царевећа Грка, како смо раније истакли, могла је посредно указивати да су у верском погледу делили судбину своје мајке.

Друга два извора, добро су позната историографији и односе се на период боравка Јована Анђела у Угарској. Папа Хонорије III обратио се 15. јануара 1227. године племенитом мужу Јовану, сину племените Маргарете, некадашње царице Константинопоља, ословљавајући га као „љубљеног нашег сина“, сматрајући га верником католичке цркве што се може закључити из даљег садржаја писма. Додуше, повод није био пригодан, јер се Јован показао као не баш ревносан хришћанин (и католик). Папа га је најиме под претњом црквене цензуре подсетио да је од калочког надбискупа примио 200 марака сребра и обавезао се да ће предузети поход против босанских јеретика, али да

36 Детаљну анализу извора даје: Tautu 1956, 56-60; Такође: Живојиновић 1976, 83-84; Gerland 1905, 195; Ферјанчић 1994, 53; Van Tricht 2020, 313-314.

37 Pressutti 1895, 290 (5226); Tautu 1956, 65; Koder, Hild, Hunger, 1976, 232-233; Van Tricht 2020, 314.

38 Wertner, 1892, 388-389; Wertner 1903, 596-600; Острогорски 1970, 325-342.

39 Zsoldos 2011, 207; Харди 2017, 123-126; О Јовану Анђелу: Wertner 1903, 388-389; Wertner 1903, 596-600; Динић 1931, 31; Рокаи 1980, 167-171; McDaniel 1982-1983, 43-50; Крстић 2014, 65-68; Коматина 2021. 120-128.

40 „Unde, sacrosanctae sedis apostolicae protectioni pariter et custodiae cum liberis tuis specialiter te committens, nobis humiliter supplicasti ut, devotionem tuam paterna mansuetudine attendentes, jus tuum et liberorum tuorum loco et tempore faciamus conservari illaesum.“ Migne, PL, 215, 714.

ову дужност до сада није испунио.⁴¹ И другом приликом га срећемо у важним државним пословима који су се тicali односа краља и католичке цркве. Када је у Берегову 1233. године Јованов ујак, краљ Андрија II, био приморан да склопи уговор са католичком црквом и обезбеди јој привилегије, међу истакнутим личностима који су уговор потврдили у форми писане заклетве налазио се одмах иза Андријиног млађег сина Коломана, херцега Славоније, и његов брат од тетке, „Kalo-iohannes filius quondam Iursar Imperatoris Constantinop[olitani]“.⁴² Коначно, ако прихватимо претпоставку да је Јелена „Анжујска“, супруга српског краља Стефана Уроша I била управо кћи Јована Анђела и Матилде, потоње пожешке жупанице, тј. господарице која је по мајци потицала из латинског царског рода Де Куртене, у том случају би било разумљиво њено „царско“ (да ли ромејско или латинско ?) и „фрушко“ порекло, те долазак на рашки двор из католичке средине којој је на свој начин припадао и њен отац и мати.⁴³

Након смрти Калојана Анђела (умро је између 1242 и 1250)⁴⁴, тадашњи угарски краљ Бела IV је Онострани Срем даровао свом зету, прогнаном руском кнезу Галиције Ростиславу Михаиловичу и својој кћерци Ани. Збило се то свакако пре 28. јуна 1254. године, када је овај Рјурикович први пут поменут као „Ratislaus Dux Gallicie, et Dominus de Machou“, а после 2. јуна 1247. године.⁴⁵ Након Ростислављеве смрти (1263/1264)⁴⁶, Мачвом и деловима суседне Босне, са извесним прекидом, владала је кнегиња Ана заједно са синовима Михаилом и Белом. Михаило је умро пре 23. марта 1266. године, а млађи Бела је убијен новембра 1272. године.⁴⁷ Након повратка из чешког егзила (током 1270-1273/4), где је боравила на двору своје кћери Кунигунде и зета, чешког краља Пшемисла Отокара II, Ана је изнова управљала Мачвом и областима Босне све до смрти (вероватно крајем 1278). Са њом се завршила још једна грана Арпадовића као господара Мачве или Оностраног Срема.⁴⁸

Црквена припадност Ростислава и Ане као господара Мачве и суседних земаља посведочена је непосредним изворима. Док је Ростислав, син Михаила Всеволодовича из династије черниговских Олеговича и Јелене, ћерке галичко-волинског кнеза Романа Мстиславича, током свог угарског дела живота остао веран православној цркви, његова супруга Ана била је католикиња. Њихов брак је склопљен на угарском краљевском двору (по латинском обреду?), у тренутку када је након најезде Монгола (1242/3), млади Ростислав као прогнаник уз помоћ галичких бојара постао кандидат угарског краља на престо суседне Галиције против свог ујака, волинског кнеза Данила Романовича. Ани је дакле било намењено да влада у Галичу у једној православној земљи. Када је Бела IV склопио мир и савез с Романовичима, удавши своју другу кћер Констанцу за Даниловог сина Лава (1246), Ростислав и Ана су остали лишени шансе да се боре за Галицију. Као достојну надокнаду, након извесног времена стекли су другу словенску земљу. Овај пут на јужним границама Угарске према Србији и Босни – Овоострани Срем који ће понети

41 Theiner 1859, 72.

42 Theiner 1859, 119; Wertner 1903, 597-598; Zsoldos 2005, 158: Лудовик Тауту је занимљиво приметио да овај спор са калочким надбискупом и папом је указивао на околност да Јован није у потпуности прихватио дух и менталитет једног доиста „католичког“ човека. Tautu 1956, 68-69.

43 С прегледом мишљења својих претходника и литературе упоредити: Узелац 2021, 187-206; Коматина 2021, 115-138.

44 Детаљније: Крстић 2014, 67; Харди 2017, 130.

45 Fejér 1829, 218; Szentpétery, Borsa 1923-1987, 1011; Zsoldos 2011, 45, 50-51.

46 Харди 2019, 117-120.

47 Бубало 2004, 465-466; Zsoldos 2007, 27-31, 122, 134, 140-141; Kádár 2009, 411-429.

48 Hardi 2020, 233-250.

ново име – Мачва.⁴⁹

О Ростислављевој православној вери након 1245. године сведоче два извора. Поновићемо овом приликом закључке наших ранијих истраживања. Желећи да се прикаже као правверни католички владар који брани Европу од Монгола, к томе претендујући на недавно упражњени престо Аустрије и Штајерске, угарски краљ Бела IV се у свом познатом писму папи Иноћентију IV од 11. новембра (1247/8 ?) обратио следећим речима.⁵⁰ Он се наине, пожалио папи да је за „за добро хришћана, понижавајући тиме своје краљевско величанство”, две своје кћерке удао за два руска кнеза, а трећу за кнеза Пољске.⁵¹ И није ту био крај краљевој жртви, јер он такође саопштава да је у своју земљу уз сав бол (*proh dolor*) примио Кумане, преко њих он сада штити своје краљевство, чинећи због тих неверних пагана зло цркви, те да је даље због одбране хришћанске вере свог прворођеног сина (Стефана) оженио једном Куманком.⁵²

Два руска кнеза, зетови Беле IV, били су Ростислав Михайлович и Лав Данилович. Мада се у писму не говори непосредно о њиховој другој, православној вери, она се из контекста обраћања краља папи готово подразумевала. Трећи зет, пољски кнез је додуше био католик, реч је била о краковском кнезу Болеславу Стидљивом, мужу Белине кћери Кунигунде (Кинге). Слику жртве католичког краља употпуњује још један брак, склопљен између његовог примогенитуса и једне Куманке, припаднице паганског народа. О тој племенитој Половчанки, будућој угарској краљици Јелисавети, биће више речи у даљем излагању.⁵³

О православној вери руских зетова Беле IV, као и његовим савезницима Куманима, још непосредније сведочи извештај оломоуцког бискупа Бруна од Шауенбурга, састављен, 16. децембра 1273. године за папу Гргура X поводом рада Лионског сабора.⁵⁴ Бруно је био близак сарадник чешког краља Отокара II Пшемисла, коме је Угарска била заклето супарник, те није штедео речи да оцрни последње краљеве из династије Арпадовића. Ипак, за нашу тему овај извор је више него веродостојан. Бруно у погледу црквених прилика у суседној Угарској обавештава папу да „...у тој Краљевини очевидно подржавају јеретике и шизматике, који су утекли из других земаља. Овде је чак и краљица Угарске Куманка, њени најближи рођаци су били и остали из тог [паганског] рода. Две кћери угарског краља су биле удате за Русине, који су шизматици... Русини су шизматици, и ништа мање но слуге Татара.“⁵⁵

Насупрот Ростиславу, Ана није имала ни потребу ни прилику да мења веру у којој је била рођена. Судбина ју је задржала у Угарској, где је била кћи миљеница Беле IV, кога је подржавала у сукобу са братом, млађим краљем Стефаном (V). Такође је имала

49 Детаљније са прегледом извора и литературе: Харди 2019, 71-85, 91-95.

50 Анализу политичког контекста писма, као и време његовог настанка даје: Senga 1987, 584-612.

51 „Nos vero ad id, quod potuimus recurrentes, propter bonum christianitatis maiestatem regiam humiliando, duas filias nostras duobus ducibus Ruthenorum et terciam duci Polonie tradidimus in uxores...” Theiner 1859, 231.

52 „...Cumanos eciam in regno nostro recepimus, et proh dolor per Paganos hodie regnum nostrum defendimus [de Thartharis], et per Paganos infideles ecclesie conculcamus ... Amplius propter defensionem fidei christiane filio nostro primogenito Cumanam quandam thoro coniunximus maritali...” Theiner 1859, 231.

53 Детаљније: Гарди 2015, 138-146; Гарди 217, 259-268.

54 Šebánek, Dušková 1981, 369-376

55 „Item in eodem regno manifeste haeretici et scismatici confoventur terrarium profugialiarum. Ecce ipsa regina Vngariae est Cumana, proximi parentes eius gentiles sunt et fuerunt. Duae filiae regis Vngariae Ruthenis, qui sunt scismatici, desponsate fuerunt... Rutheni sunt scismatici et Tartarorum nihilominus servitores.” Šebánek, Dušková 1981, 371; Упоредити и: ; Гарди 217, 259-268.

утицаја и на чешко-угарске односе преко своје и Ростислављеве кћери Кунигунде која је постала чешка краљица (1261). Захваљујући Емилу Јакубовичу, данас је познато да је била сахрањена у фрањевачком манастиру у Светом Иринеју, да би касније њени земни остаци били пренети у фрањевачки манастир у Острогону, у владарску гробницу Беле IV и других чланова породице, попут њене мајке краљице Марије и брата херцега Беле. Управо у Светом Иринеју, поред седишта сремског католичког бискупа, седамдесетих година XIII века се налазио и Анин владарски двор. У овом делу Мачве, она је била једини поседник и господар.⁵⁶

На другој страни, историографија закључује да је и оближњи манастир Светог Димитрија на другој обали Саве такође припадао породици Ростислава Михаиловича која је над њим вероватно имала ктиторско право. На ово је посредно упућивао садржај буле папе Урбана IV од 15. јула 1264. године. У њој папа потврђује Ростислављевој удовици Ани, кнегињи Галиције, господарици Босне и Мачве и њеним синовима Михаилу и Бели, између осталог, земље и поседе „од Светог Димитрија“ (*terras et possessiones, que... Sancto Demetrio pincipantur*) које је њен отац, угарски краљ Бела, својевремено поконио њеном мужу, њој и њиховим наследницима.⁵⁷ Стога је Ђерђ Ђерфи закључио да се манастир опет доспео под грчку управу, будући да Ростислав и његови синови, као православни верници, нису могли бити противни грчком и словенском обреду.⁵⁸ Доиста, које су вере били наследници Ростислава и Ане? Познато је да су супружници имали најмање двојицу синова и четири кћери.⁵⁹ На приказ њихове конфесионалне припадности, барем у случају кћери, вратићемо се ускоро. У погледу Ђерфијеве претпоставке, да су њихови синови сачували православну веру свог оца Ростислава, морамо ипак запазити да за њену потврду на жалост немамо изворе. Колико је овај брак Рјуриковича и угарске принцезе био сложен потврђује и околност да је старији њихов син добио име по једном деди, Ростислављевом оцу Михаилу Черниговском, док је млађи добио име по другом деди, Анином оцу, краљу Бели IV. Бела Ростислављевић је сахрањен у сакристији краљевског доминиканског манастира Девике Марије на дунавском Острву Зечева. Не својом вољом, јер су кнеза Мачве и Босне управо ту, након смрти Стефана V кога је наследио малолетни Ладислав IV, сачекали завереници на челу с великашом Хенриком Кисегијем и дивљачки убили (средином новембра 1272).⁶⁰

После упокојења Ане Ростиславич, нова „*Ducissa de Machou et de Vozna*“ постала је њена супарница, удовица Стефана V, краљица мајка Елизабета Куманка. Мачвом и деловима Босне је владала од 1280. до 1284. године.⁶¹ Била је кћи куманског великаша или кнеза Сајана. Бежећи испред Монгола, у Угарску је стигла још као млада заједно са својим народом (током 1239/1245).⁶² О томе да је припадала народу који је био „пагански“, заправо који је исповедао своју веру карактеристичну за турске и монголске народе евро-азијске степе, како смо видели раније, сведочили су већ њени савременици, међу њима и њен таст.⁶³ Нема сумње је да је удајом за престолонаследника Стефана (1247) будућа владарка примила хришћанску веру и име Елизабета. Као угарска краљица била

56 Jakubovich 1922-1923, 14-27; Hardi 2020, 233-250; Харди 2021, 207-221.

57 Theiner 1859, 273; Упоредити анализу извора код: Györfy 2022, 62; Ђирковић 1969, 61; Andrić 2008, 156.

58 Györfy 2022, 62; Andrić 2008, 156.

59 Wertner 1892, 473-474.

60 Kádár 2009, 411-429; Kádár 2012, 103-104; Преглед извора код: Hardi 2020, 244-245.

61 Zsoldos 2011, 50-52.

62 Wertner 1892, 501-505; Senga 1987, 598-599; *Pálóczi Horváth* 1989, 77-78; Zsoldos 2005, 191.

63 О Куманима у Угарској, њиховом статусу, старој религији и отпору према хришћанству: *Pálóczi Horváth* 1989, 39-61, 69-78, 96-109; *Berend* 2001, 68-73, 87-93, 244-267.

је ревносна католикиња, окружена клерицима и ктиторка бројних манастира и црква. Свесна је била свог некадашњег преобраћења у хришћанску веру, што је и сама поменула у једној својој даровници.⁶⁴

Стасали краљ Ладислав IV Куманац је 1284. године ове земље из руку краљице мајке Елизабете предао њиховом зету и шураку, бившем српском краљу Стефану Драгутину и његовој супрузи, Ладислављевој сестри, Каталин или Каталини. Драгутин је много тога дуговао својој угарској тазбини. Они су му помогли да збаци с престола свог оца Уроша I (1276). Када је међутим и Драгутин био присиљен да власт преда млађем брату Урошу Милутину (1182), од рођака Арпадовића је ускоро, без дилеме у браку са Каталин (и њеним правима), добио Мачву с Београдом, Усору и Соли, које је припојио својим суседним српским областима. На тај начин створена је пространа државна територија која ће се у међувремену још ширити и којом ће Драгутин као „сремски краљ“ суверено владати дуже од свих својих претходника, све до смрти 1316. године. Већ из до сада наведених разлога може се закључити да је за Драгутина брак са Каталин (склопљен пре 1271), који је подразумевао сродство са династијом Арпадовића, односно везе са Угарском и у ширем смислу са Западом и римском куројом, имао изузетан политички значај.⁶⁵

Како је већ речено, историографија до данас поклања значајну пажњу питању које је вере био Драгутин након силаска са српског престола, односно, током владавине Мачвом и суседним областима у Босни. Није нам циљ да се упустимо у преглед и анализу ове, у хронолошком погледу дуге расправе, чији зачеци су смештени у последње деценије XIX века, будући да је тема већ сагледана од стране више историчара. Преузећемо њихов скоро једногласан закључак. Током своје „сремске владавине“ Драгутин је недвосмислено остао веран православној цркви.⁶⁶ У прилог овог закључка требало би издвојити следеће чињенице. Драгутинов животописац, односно биограф и савременик архиепископ Данило II (те његов настављач), уз све политичке изазове и лично одређење писца, доследно је речено Немањића, у духу оновремене византијске и српске хагиографије, приказао као идеалног православног владара-монаха и (потенцијалног) свеца, који се пред смрт замонашио и окончао живот као великосхимник Теоктист.⁶⁷ По среди је, за нашу тему, извор првог реда.⁶⁸ Неповољан развој политичких прилика у Србији који је задесио Драгутиновог наследника Владислава након очеве смрти, односно победа краља Милутина и његове гране породице у борби за српски престо, чини се да су пресудно утицали да у окриљу српске цркве не дође до даљег развоја и остварења Драгутиновог светачког култа. Или су, макар, наведени чиниоци тај процес успорили и дали му споредни значај, како ће то време доиста показати.⁶⁹ Драгутин је по својој жељи као (други) ктитор

64 Детаљније: *Berend 2001, 263.*

65 Динић 1955, 49-81; Ћирковић 1998, 11-20; Ћирковић 2008, 10-11; Gál 2013, 471-499; Krstić 2016, 34-47; Коматина 2021, 219-230.

66 За анализу старије историографије (са библиографијом), почевши од Вјекослава Клаића или Константина Јиречека, који су сматрали могућим да је Драгутин прихватио унију или католичанство током дипломатских односа са папством, упоредити радове који аргументовано доводе у питање ову хипотезу: *Kapidžija 2010, 187-202; Поповић 2016, 77-99; Цвитковац 2017, 101-114; Цвитковац 2019, 355-371; Такође и Ружић 1972, 85-86; Ћоровић 1940, 210-212; Станојевић 1936, 10-18.*

67 Данило Други 1988, 59-77; Маринковић 1998, 105-122; За контекст култа и монашење краља Драгутина: *Поповић 1999/2000, 309-326; Алексић, Живковић 2021, 239-265.*

68 Станоје Станојевић је на пример давно закључио да је Данило II „без ограде“ и „без компромиса“ Драгутина представио као припадника православне цркве. *Станојевић 1936, 16.*

69 Динић 1955, 49-81; Марјановић-Душанић 1997, 118-128; Поповић 1999/2000, 309-326; Алексић, Живковић 2021, 239-265.

био сахрањен у манастиру Ђурђеви Ступови, задужбини свог прадеде, родоначелника династије Стефана Немање.⁷⁰ У овом низу морамо навести још једну чињеницу која иде у прилог Драгутиновој оданости православној вери. На тлу своје државе, у пограничним областима са Угарском, овај Немањић је обновио и утврдио православну црквену организацију, попут мачевске/мачванске односно београдске и браничевске епископије (те могуће босанске), које ће бити укључене у састав Српске цркве.⁷¹

Приврженост православној цркви није међутим искључивала могућност да је Драгутин истовремено одржавао добре односе с паском куријом, односно католичком црквом и њеним монашким редовима. На таласу те сарадње, у познатом писму из 1291. године, папа Никола IV је Драгутина и његову државу примио под своју заштиту и заштиту Блаженог Петра, ослобљавајући га при томе као „најдражег сина у Христу.“⁷² За вођење прозападне црквене политике Драгутин је имао сијасет конкретних разлога. Били су везани за његове амбиције у суседној Босни и борбу против овдашњих „јеретика“, дуалиста. Такође, за прилике у Угарској чија ће се династија Арпадовића дефинитивно угасити по мушкој линији 1301. године, што ће се итекако тицати Драгутина и његове породице, или пак за нерешено питање наследства српског владарског престола, због чега је Драгутин током прве деценије XIV водио рат са млађим братом, краљем Милутином.⁷³

Постоји још једно важно питање које се непосредно тиче теме нашег рада. Реч је о црквеном карактеру брака Драгутина и угарске принцезе Каталин и вери њихове деце. Већ смо поменули у којој је мери за Драгутинову владарску будућност био од значаја брак са Каталин. Први извор који је упућивао на постојање ове матримонијалне везе односи се на 3. јул 1271. године, у ком је Стефан V, склапајући мировни уговор са чешким краљем, Драгутина назвао „нашим зетом.“⁷⁴ Могуће је да је овај брак био уговорен, односно склопљен након неуспешног напада Драгутиновог оца, краља Уроша I, на Мачву и његовог заробљавања од стране Угра (1268). Брак је скоро извесно склопљен у политичким околностима у којима је његове услове наметала угарска страна, како је то запозори Сима Ћирковић. Наиме, Арпадовићи су у личности будућег зета, по угарском узору новопеченог „младог краља“ Србије, стекли свог човека и у скороријој будућности новог српског владара.⁷⁵

Велики познавалац Драгутинове биографије и његове епохе Михаило Динић је у једном свом „ситном прилогу“ насловљеном *Кћери краља Драгутина* предочио научној јавности своје откриће засновано на више извора. Његов закључак је био јасан: Драгутин и Каталин су изгледа имали четири кћери које су васпитаване као католикиње. Најстарија Елизабета удата је за босанског бана Стјепана I Котромана (1284), док су њене сестре, Урса (Урсула) касније удата за Павла Шубића, Катарина и Маргарета биле подизане у краљевском доминиканском манастиру Девице Марије на Острву зечева, близу Будима. На другој страни, Динић је закључио да је Драгутин своја два сина одгајао у православљу.⁷⁶ Познато је да је млађи Урош окончачо свој живот релативно млад, као монах Стефан и да је био сахрањен у задужбини својих родитеља, у цркви Светог Ахилија

70 Поповић 1992, 89-94

71 Јанковић 1985, 46-60; Калић 2009, 134; Bubalo 2010,59; Коматина 2016, 372-388; Митровић, Копривица 2016, 3-17.

72 Theiner 1859, 375.

73 О политичким изазовима Драгутинове владавине након 1282. године: Станојевић 1936, 1-18; Динић 1955, 49-81; Krstić 2016, 33-47.

74 Theiner 1859, 303.

75 Динић 1948, 3-9; Ivković 1957, 59-79; Ћирковић 1998, 12-13; Gál 2013, 471-499; Krstić 2016, 33-34; Коматина 2021, 215-230.

76 Динић 1964, 239-242.

у Ариљу.⁷⁷ О православној вери старијег Владислава, а тиме и његовог оца краља Драгутина, непосредно је сведочио више извора. Након изумирања Арпадовића, Драгутин је извесно време подржавао рођака своје супруге Каталине, Карла Роберта Анжујског у његовим настојањима да се домогне угарског краљевског престола. Међутим, средином 1308. године сремски краљ је променио ову политику. Насупрот Карла Роберта, истакао је кандидатуру свог сина Владислава, по женској линији такође потомка Арпадовића. Владислава је оженио ћерком утицајног великаша, ердељског војводе Ладислава Кана у чијем поседу се тада налазила драгоцену крунидбена инсигнија, круна Светог Стефана. Драгутиновим амбицијама ипак је стао на пут папски легат у Угарској Гентилис, који је забранио склапање брака између католика и шизматика, што се непосредно односило на претензије српског краљевића Владислава, да би ускоро ердељског војводу анатемисао с циљем да одустане од склапања реченог брака.⁷⁸

Трагом Динићевог сазнања о верској подељености деце Драгутина и Каталине, у историографији се усталило мишљење да је Каталин након своје удаје за Драгутина остала верна католичкој цркви.⁷⁹ На жалост, како је одавно примећено, не постоје сачувани извори који би сведочили о Каталининој судбини након смрти њеног супруга Драгутина. Није познат ни датум ни место смрти и сахране ове српске краљице и угарске принцезе.⁸⁰ Можемо тек наслућивати какве су вести о Каталини (и о њеном супругу Драгутину) могле остати сачуване у српској хагиографској традицији, да је њен син Владислав стекао српски престо и продужио „светородну лозу Немањића“, или да је макар у својим рукама на дуги низ година сачувао државу свога оца. Можда приближно сличне онима које су пратиле постхумни живот њене свекрве, краљице Јелене с којом је делила заједничко „латинско“ порекло. У сваком случају Владислав је био последњи у низу господара Оностраног Срема којим је уз помоћ Карла Роберта Анжујског владао између 1321. и 1325/1326. године. Након тога, у Угарску га је протерао његов брат од стрица Стефан Дечански. Владислављева православна вера у светлу извора није била упитна. Тим више, ако прихватимо претпоставку да је последњи мушки изданак ове лозе Немањића био сахрањен у грчком манастиру Светог Димитрија на Сави у Срему.⁸¹

Приводећи ово излагање крају, остали смо дужни још један компаративни осврт на брак Драгутина и Каталин и веру њихове деце. Ослањајући се на Динићев закључак, Сима Ћирковић је лаконски констатовао да је „потомство из овог верски мешовитог брака... пратило пол родитеља, синови су били православни... док су кћери одгајане као католикиње.“⁸² Сам Динић је претходно завршио свој рад мишљу да је овде реч била о специфичној историјској појави, односно да у погледу ове мушко-женске верске поделе међу наследницима Драгутина и Каталин „није... познат сличан случај у династијама средњег века.“⁸³

Чини нам се да смо већ у ранијем излагању већ донекле проширили видике наших претходника. По нама, Драгутин и Каталин нису били први владари Мачве који су, ако употребимо синтагму „мешовитог брака“, свако за себе задржали верност својим црквама. Пре њих такав супружнички пар су били већ Ростислав Михаиловић и Ана

77 Детаљније: Јечменица 2018, 117-122.

78 Fraknoi 1885, 371-372; Интерпретација извора код: Динић 1955, 64-66; Krstić 2016, 43-45.

79 Павловић 1965, 258; Ћирковић 1998, 17; Kapidžija 2010, 194; Поповић 2016, 94; Упоредити: Ружић 1972, 86.

80 Упоредити: Wertner 1892, 505-508; Бубало 2009, 890.

81 Krstić 2016, 33-51; Јечменица 2018, 95-115. За место Владислављеве сахране упоредити хипотезу код: Харди 2021, 207-221.

82 Ћирковић 1998, 17.

83 Динић 1964, 242.

Арпадовић. Мада нам се чини да је њихов мушки наследник херцег Бела Ростислављевић пре био члан династије Арпадовића, него ли да се држао традиција својих черниговских и волинских предака, о његовој вери немамо непосредних извора. На другој страни, правило које је запазио Динић, да су женска деца наслеђивала веру своје мајке, свакако се могло односити на кћери Ане Арпадовић. За почетак, скоро да су све редом добиле имена у духу латинске хришћанске традиције. Најмлађа међу њима, Маргарета, такође је била монахиња и потом настојница династичког доминиканског манастира Свете Марије на Острву Зечева.⁸⁴ Њена старија сестра Кунигунда је постала чешка краљица (1261), супруга Отокара II Пшемисла, а Грифина је била краковска кнегиња, супруга Лешка Црног.⁸⁵ Изузетак од овог правила као да је била најстарија кћи Ростислава и Ане. Ростислав ју је удао за бугарског цара Михаила II Асена. Након тога, кратко је била супруга Михаиловог убице, узурпатора и рођака Калимана Асена (1256/7).⁸⁶ Захваљујући Гојку Суботићу, данас знамо да се звала Ана, можда је име добила управо по својој мајци кнегињи Ани. Њен портрет и име, са супругом царем Михаилом II, сачувани су на фасадној фресци Храма таксијарха Михаила у Костуру.⁸⁷ Овде нисмо исцрпели примере „мешовитих бракова“ из XIII века. Млађа сестра Ане Арпадовић, Констанца, била је удата за кнеза Галиције Лава Даниловича (1246). Остала је верна католичкој цркви. Њена кћи Свјатослава наследила је конфесију своје мајке. Окончала је свој живот у манастиру клариса у Старом Сончу (1302), чији је оснивач била њена тетка, кнегиња Кунигунда, односно Кинга Арпадовић, удовица краковског кнеза Лешка Стилдиовог.⁸⁸ По свему судећи, угарске принцезе последњих краљева из династије Арпадовића имале су ту слободу и статус да приликом удаје за православне кнежеве задрже своју католичку веру, у којој су потом биле одгајане и њихове кћери, како је то први приметио Михаило Динић.

Да закључимо. Онострани Срем или Мачва током XIII века била је област на угарско-балканском (српском, бугарском и босанском) пограничју која се одликовала видљивим византијским цивилизацијским наслеђем, насељена махом словенским православним становништвом, у којој су се сусретале и прожимале православна и католичка вера и њихове црквене организације. Земљом су владали чланови и блиски сродници династије Арпадовића. Оно што је повезивало њихове владарске судбине свакако је била симбиоза, условно речено, културе и вере европског Истока и Запада. Редом су на посебан начин, својим пореклом или матримонијалним везама, били везани за обе традиције, а неки од њих су током свог живота стицајем околности мењали своју конфесију. Посебна манифестација ове верске хетерогености била је изражена у „верски мешовитим браковима“ у којима су принцезе из династије Арпадовића задржавале католичку веру и преносиле су је на своју женску децу. Прва у низу владара Оностраног Срема била је Маргарета/Марија, кћи Беле III и бивша византијска царица, удовица Исака II Анђела. Доласком у Византију она је била преобраћена на православну веру, да би се након Четвртог крсташког рата, приликом удаје за Бонифација Монфератског поново вратила на католичанство (1205). Након повратка у Угарску као католикиња је владала

84 Wertner 1892, 474; Напоменућемо овом приликом оно што се на први поглед тешко може уочити у изворима и антиципацији унапред датих конфесионалних подела. Боравак бројних чланица и рођака династије Арпадовића у овом манастиру пре је била пракса и привилегија одрастања и васпитања на издвојеном женском делу владарског двора, истина која је подразумевала католички дух. Тек накнадна династичка политика је одређивала даљу судбину ових принцеза. Изузетак, сматрамо, нису биле ни речене кћери Драгутина Немањића.

85 Wertner 1892, 474.

86 Wertner 1892, 473-474; Годорова 1989, 52-57.

87 Subotić 1998/1999, 93-102.

88 Dąbrowski 2002, 114, 226-230; Войтович 2014, 228-231.

Овоостраним и Оноостраним Сремом. Њену верску судбину делио је и њен син и сремски наследник Калојан, изданак царског рода Анђела и Комнина. Након монголске најезде Мачвом, која полако замењује старо име Оноострани Срем, владао је черниговски и галички кнез Ростислав Михаиловић и његова супруга Ана, кћи краља Беле IV. Ростислав је као прогнаник у Угарској задржао православну веру, док је Ана и након ступања у брак била католикиња. Почетком 80-их година XIII века Мачвом и суседним областима Босне владала је краљица мајка Елизабета Куманка. Она је удајом за престолонаследника Стефана V примила католичку веру (1247). Наследили су је њен зет, бивши српски краљ Стефан Драгутин и њена кћи Каталин. Драгутин је попут Ростислава остао привржен православној вери, док је Каталин, попут тетке Ане Арпадовић, била католикиња. Овај верски мешовити брак манифестовао се чињеницом да су њихова мушка деца, попут последњег у низу династа који је владао Мачвом, Владислава Немањића исповедали православну веру, док су женска деца следила католичку веру своје мајке. По обичају тог доба, кћери Ане и Каталин, одгајане су у краљевском доминиканском манастиру Блажене девице Марије на Острву зечева поред Будима.

Извори

Данило Други (1988): *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Приредили Гордон Мак Данијел – Дамњан Петровић, данашња језичка верзија Лазар Марковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић, Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.

Fejér, Georgius (1829): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV-2*. Buda: Typographia Regiae Universitatis Hungaricae.

Fraknói, Vilmos(1885): *Monumenta Vaticana historiam regni Hungarie: Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai 1307-1311*. Monumenta Vaticana Hungariae I/2. Budapest: Franklin-Társulat Konyvnyomdaja.

Migne, Jacques Paul (1855a): *Patrologiae cursus completus, sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad usque Innocentii III tempora floruerunt ...* [Series Latina, in qua prodeunt Patres, doctores scriptoresque Ecclesiae Latinae, a Tertulliano ad Innocentium III], tomus 215, ed. Jacques Paul Migne etc, Parisiis.

Migne, Jacques Paul (1855b): *Patrologiae cursus completus, sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad usque Innocentii III tempora floruerunt ...* [Series Latina, in qua prodeunt Patres, doctores scriptoresque Ecclesiae Latinae, a Tertulliano ad Innocentium III], tomus 216, ed. Jacques Paul Migne etc, Parisiis.

Moravcsik, Gyula (1984): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest: MTA.

Potthast Augustus (1874): *Regesta pontificum romanorum*, I, Berlin: R. DeBecker.

Niketas Choniates (1973): *Orationes et Epistulae*. Ed. by Jan-Louis van Dieten, Corpus fontium historiae byzantinae, vol. 3. Series Berolinesis. Berlin: De Gruyter.

Niketas Choniates (1975): *Nicetae Choniatae Historia*. ed. Jan Louis van Dieten, Corpus fontium historiae byzantinae, vol. 11, Berlin: De Gruyter.

Niketas Choniates (1984): *A City of Byzantium Annals of Niketas Choniates*, ed. Harry J. Magoulias, Detroit: Wayne State University Press.

Pressutti, Pietro (1895): *Regesta Honorii Papae III, Vol. II*, Rome: Ex typ. Vaticana.

Szentpétery Imre– Borsa Iván (1923-1987): *Az Árpád-ház királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre; II/2–3; Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván; II/4. Szerk. Borsa Iván, Budapest: MTA.

Šebánek Jindřich, Dušková, Sáša(1981): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* edd. J. Šebánek, S. Dušková, 5/2, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky.

Theiner, Augustinus (1859): *Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia* I (1216–1352). Roma: Typ. Vaticanis.

Theiner, Augustinus (1863): *Vetera monumenta Slavorum meridionalium, historiam illustrantia* I. Roma: Typ. Vaticanis.

Литература

Achim, Viorel (2008): *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimi Arpadieni*. București: Editura Enciclopedică, 38-94.

Алексић, Владимир, Живковић, Војислав (2021): „Политичка и црквена позадина монашења краља Драгутина“. у: *Црквене студије*, 18, 239-265.

Andrić, Stanko (2008): „Bazilijanski i benediktinski samostan Sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici“. у: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 40, 115–186.

BárányAttila (2012): „II. András balkánikülpolitikája“ у: András II. András és Székesfehérvár, Szerk. Terézia Kerny – András Smohay, Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 129-173

Berend, Nora (2001): *At the Gate of Christendom..Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c.1000-c.1300*. Cambridge: Cambridge University Press 2001.

Brand, Charles M. (1968): *Byzantium Confronts the West*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.

Бубало, Ђорђе (2004): „Бела Ростислављевић“. у: *СБР*, 1, А-Б, Нови Сад: МС, 465-466.

Бубало, Ђорђе (2009): „Каталина/Кателина“. у: *СБР*, 4, И-КА, Нови Сад: МС, 890.

Bubalo Đorđe, Mitrović Katarina, Radić Radmila (2010): *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu*, Beograd: Službeni glasnik.

Цвитковац, Немања (2017): „Верска политика Стефана Драгутина Немањића у светлу српске и хрватске историографије“, *Теолошки погледи* L/1, Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 101-114.

Цвитковац, Немања (2019): „Црквена припадност краља Драгутина после 1291. године“. у: Баштина, св. 48, Приштина, 355-371.

Ђирковић, Сима (1969): „Civitas Sancti Demetrii“. у: *Сремска Митровица*. Сремска Митровица: Скупштина Општине Сремске Митровице, Музеј Срема:1969, 59-71.

Ђирковић, Сима (1998): „Краљ Стефан Драгутин“. у: *Рачански зборник*, 3, Бајина Башта: Фондација „Рачанска баштина“, 11-20.

Ђирковић, Сима (2008): „Земља Мачва и град Мачва,“. у: Прилози за књижевност, језик, историју, фолклор св. 1–4, 74, 3–20.

Ђоровић, Владимир (1940): *Хисторија Босне*. Београд: Задужбина Јоце Ж. Јовановића и жене му Лепосаве.

Dąbrowski, Dariusz (2002): *Rodowód Romanowiczów, księząt halicko-wołyńskich*. Poznań–Wrocław: Wydawnictwo Historyczne.

Димитров, Христо (1998): *Българско-унгарски отношения през средновековието*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.

Динић, Михаило (1948): „О угарском ропству краља Уроша I“. у: *ИЧ*, 1, св. 1-2, 3-9.

Динић, Михаило (1955): „Однос краља Милутина и Драгутина“. у: *ЗРВИ*, 3, 49-81.

Динић, Михаило (1964): „Из наше раније прошлости“. у: *Прилози за КИФ*, 30, 235-246.

Динић, Михаило (1978а): „Браничево у средњем веку“ у: М. Динић, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, приред. С. Ћирковић, Београд; СКЗ, 84-112.

Динић, Михаило (1978б): „Из прошлости Срема“ у: М. Динић, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, приред. С. Ћирковић, Београд; СКЗ, 285-291.

Динић, Михаило (1978ц): „Средњовековни Срем“ у: М. Динић, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, приред. С. Ћирковић, Београд; СКЗ, 270-284.

Érszegi, Géza (1975): „Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarischen-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils“. у: *Bulgarian Historical Review*, 3, 91-97.

Ферјанчић, Божидар (1964): „Почеци Солунске краљевине(1204-1209)“. *ЗРВИ*, VIII-2, 101-116.

Ферјанчић, Божидар (1969): „Сирмијум у доба Византије“. у: *Сремска Митровица*. Сремска Митровица: Скупштина Општине Сремске Митровице, Музеј Срема: 33-57.

Ферјанчић, Божидар (1994): „Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији“. у: *Ваљево. Постанак и успон градског средишта*. уред. Синиша Бранковић, Ваљево: Народни музеј Ваљево, Одељење за историју Филозофског факултета у Београду, 49-58.

Font Márta (2013): „Ungarn, Bulgarien und das Papsttum um die Wende vom 12. zum 13. Jh.“. у: *MártaFont, Völker – Kultur – Beziehungen, Zur Entstehung der Regionen in der Mitte des mittelalterlichen Europa*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 303-311.

Forster, Gyula (1900): „Anna királyné és családja“, у: *Béla Magyar király emlékezete*, ed. Gyula Forster, Budapest; Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, 35-56.

Gál Judit (2013): „IV. Béla és I. Uroš Szerburalkodó kapcsolata“. у: *Századok*, 147. évf, 2. sz, 471-499.

Гарди, Дюра (2016): „Религиозна принадлежност князя Ростислава Михайловича во время его жизни в Венгрии“. у: *Rus' and Countries of the latin Culture (10th-16thc.) ed. Vitaliy Nagirnyu, (Publication from the 6th International Scientific Conference, Krakow, 26-28th November)*, Krakow: Jagiellonian University, 138-146.

Гарди, Дюра (2018): „„Rutheni sunt schismatici“: конфесијна належність руських князів Ростислава Михайловича та Лева Даниловича у світлі вибраних угорських і чеських дипломатичних джерел – порівняльний аналіз“. у: *Religions and beliefs of Rus' (9th-16th centuries)*, ed. Vitaliy Nagirnyu, Krakow: Zakład Historii Europy Wschodniej, Instytut Historii Uniwersytet Jagielloński, 259-268.

Gašić, Emerik (2000): *Kratki povijesni pregled Biskupija Bosansko-Đakovačke i Srijemske. Preveo (s latinskog, izdanja iz 1944.) i priredio Stjepan Sršan. Osijek: Državni arhiv Osijek, 2000.*

Gerland, Ernst (1905): *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel*. Hamburg: Selbstverlag des Verfassers.

Guilland, Rodolphe (1964): „Byzance et les Balkans sous le règne d'Isaac II Ange (1185-1195)“. у: *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines (Ochride, 10-16 septembre 1961)*, II, Beograd: Comité Yougoslave des études Byzantines 125-137.

Györfy, György (2002): „Pregled dobara grčkog manastira u Svetom Dimitriju na Savi (Sremska Mitrovica) iz XII veka“. у: *Споменица Историјског Архива „Срем“*, 7-64.

Харди, Ђура (2017): „Један прилог питању византијског наслеђа на тлу оностраног Срема (Sirmie Citerior)“. у: ЗРВИ 54, 117–142.

Hardi, Đura (2016): „Cumans and Mongols in the region of Srem in 1241-1242: A discussion on the extent of devastation“. у: *Istraživanja – Journal of historical researches* 27, 84-105.

Харди, Ђура (2019): *Итинерариј Ростислава Михаиловича*. Сремска Митровица – Нови Сад: Архив Срема, Филозофски факултет Нови Сад.

Hardi, Đura (2020) „Nekoliko zapisa o boravcima Ane, majke češke kraljice Kunigunde, na vladarskom dvoru Přemislavoviča“. у: *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*, K vydání připravili Bronislav Chocholáč, Jiří Malíř, Lukáš Reitingер a Martin Wihoda, Brno: Matice moravská, 233-250.

Харди, Ђура (2021): „О гробним местима средњовековних владара на тлу Сремске Митровице“. у: *Између Подунавља и Средоземља. Тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана*, ур. К. Митровић - А. Узелац, Пожаревац – Ниш: Народни Музеј, Центра за црквене студије, 207-221.

Ivković, Milka (1957): „Ustanova "mladog kralja" u srednjovekovnoj Srbiji“. у: *Историјски гласник*, 3-4, (1957) 59-79.

Jakubovich, Emil (1922-1923): „Kún Erzsébet nőtestvére“. у: *Turul*, 37, 14-27.

Јанковић, Марија. (1985): *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*. Београд: Народна књига – Историјски институт у Београду.

Јечменица, Дејан (2018): *Немањини другог реда*. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.

Јиречек Константин (1959): „Хришћански елеменат у топографској номенклатури балканских земаља“. у: *Зборник Константина Јиречека I*, ур. М. Динић, Београд: САНУ, 461–528.

Kádár, Tamás (2009): „Egy rejtély es politikai gyilkosság és háttérea XIII. századvégi Magyarországon: Béla macsóí és boszniai herceg pályája“. у: *Forráskutatás és történeti segéd tudományok XVI*, 4, 411–429.

Kadar, Tamas (2012.): „Az Árpád-házi uralkodók és az országulásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között“. у: *Fons*, 19. évf. 1. sz. 57-108.

Калић-Мијушковић, Јованка (1967): *Београд у средњем веку*, Београд: СКЗ.

Калић, Јованка (1971): „Земун у XII веку“. у: ЗРВИ, 13, 27-56.

Калић, Јованка (2009): „Држава и црква у Србији XIII века“. у: ЗРВИ, 46, 129-137.

Kapidžija, Elmedina (2010): „Vjerska politika 'Sremskog kralja' Dragutina, у: *Historijska traganja*, br. 5, Sarajevo: Institut za istoriju, 187-202.

Koder, Johannes – Hild, Friedrich – Hunger, Herbert (1976): *Tabula imperii byzantini. Hellas und Thessalia*. Bd. 1, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Komáromi, László (2007): „A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon“. у: *Iustum Aequum Salutare* III. 1, 215–228.

- Коматина, Ивана. (2016): *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*. Београд: Историјски институт.
- Коматина, Ивана. (2021): *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*. Београд: Историјски институт.
- Коматина, Предраг, Коматина, Ивана (2018): „Византијски и угарски Срем од X до XIII века“. ЗРВИ 55, 141-164
- Kozta, László (1994): „ Szerémi pöspökség”. у: *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, főszerkesztő Kristó Gyula, Budapest: MTA, 642.
- Крстић, Александар (2010а): „Браничево“. у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, према писаним изворима*, ред. Синиша Мишић, Београд: Службени гласник, 54-56.
- Крстић, Александар (2010б): „Мачва“. у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, према писаним изворима*, ред. Синиша Мишић, Београд: Службени гласник, 177–179.
- Крстић, Александар (2010ц): „Сремска Митровица“. у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, према писаним изворима*, ред. Синиша Мишић, Београд: Службени гласник, 281–284.
- Крстић, Александар (2014): *Чланови династија Југоисточне Европе у средњовековној Угарској*. докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду.
- Krstić, Aleksandar (2016); „The Rival and the Vassal of Charles Robert of Anjou: King Vladislav II Nemanjić“. у: *Banatica*, 26, 33–51.
- Madgearu, Alexandru (2013): „Confrontations between Hungary, the Byzantine Empire and Bulgaria for the Belgrade–Vidin Border Region“. у: *Transylvanian Review*, 22, Supplement 4, 125-133.
- Madgearu, Alexandru (2017): *The Asanids The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185–1280)*. Leiden, Boston: Brill.
- Makk, Ferenc (1982): „III. Béla és Bizánc.“ у: *Századok*, 116, 33-61.
- Makk, Ferenc (1989): *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*. Budapest: MTA.
- Маринковић, Радмила (1998): „Лик краља Драгутина у Даниловом зборнику“. у: *Рачански зборник*, 3, Бајина Башта: Фондација „Рачанска баштина“, 105-122.
- Марјановић-Душанић, Смиља (1997): *Владарска идеологија Немањића*. Београд: Clio.
- McDaniel, Gordon (1982–1983): „On Hungarian-Serbian relations in the thirteenth century: John Angelos and Queen Jelena“. *Ungarn-Jahrbuch*, 12, 43–50.
- McNeal, Edgar H. – Wolff, Robert Lee (1969): „The Fourth Crusade“. у: *A History of the Crusades, The later Crusades, 1189-1311*, Vol. II, Kenneth M. Setton (gen. ed.), Robert Lee Wolff - Harry W. Hazard, (ed.), *Madison, Milwaukee and London: University of Wisconsin Press, 153-185*.
- Митровић, Катарина, Копривица, Марија (2016): „Београдско-мачванска епископија између православља и католичанства“. у: *Прилози за КЛИФ*, 82, 3-18.
- Moravcsik, Gyula (1923): *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator monostor*. Budapest-Konstantinápoly: Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet.
- Moravcsik, Gyula (1953): *Bizánc és a Magyarság*. Budapest: MTA.
- Острогорски, Георгије, (1969): *Историја Византије*. Београд: Просвета.
- Острогорски, Георгије (1970): „Успон рода Анђела“. у: Георгије Острогорски, *Из византијске историје, историографије и просопографије*, (сабрана дела, књига трећа), Београд: Просвета, 325-342.

Pálóczi Horváth, András (1989): Pechenegs, Cumans, Iasians, Steppe peoples in medieval Hungary. Budapest: Hereditas-Corvina, 1989.

Павловић, Леонтије (1965): *Култови лица код Срба и Македонаца.* Смедерево: Народни музеј.

Petkova, Ika (1983): „Nordwestbulgarien in der ungarischen Politik der Balkanhalbinsel in 13. Jahrhundert”. у: *Bulgarian Historical Review*, 11, 57-65.

Поповић, Даница (1992): *Српски владарски гроб у средњем веку.* Београд: Филозофски факултет у Београду, Институт за историју уметности – Републички завод за заштиту споменика културе Србије – Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Муслимана и Хрвата у Приштини.

Поповић, Даница (1999/2000): „Култ краља Драгутина, монаха Теоктиста“. у: *ЗРВИ* 38, Београд, 309-326.

Поповић, Мирослав (2016): „Стефан Драгутин и римокатоличка црква“. у: *Баштина*: св. 41, Приштина, 77-99.

Поповић, Мирослав М. (2020): *Стефан Драгутин – верска политика и култ, Прилози за биографију.* Баштина Лепосавић: Институт за српску културу Приштина.

Рокаи, Петер (1975): „Из средњовековне историје Новог Сада“. у: *ЗМСИ* 11, 105-110.

Рокаи, Петар (1980): „О једном наслову Калојана Анђела“. *ЗРВИ*, 19, 167-171.

Ружичић, Гојко (1972): „Црквена припадност краља Драгутина“, у: *Зборник за историју*, Нови Сад: Матица српска, 85-86.

Senga, Toru (1987): „IV. Béla külpolitikája és IV Ince pápához intézett ‘tatár – levele’“. у: *Századok*, 121, 1-2, 584-612.

Senga, Toru (1988): „Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz“. у: *Századok* 122, 36-51.

Станојевић, Станоје (1936): „Краљ Драгутин“. у: *ГНЧ*, 45, 1-18.

Стојковски, Борис (2009): „Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку“. у: *Ниш и Византија VII*, зборник радова, ур. Миша Ракоција, Ниш: НКЦ, 383-394.

Стојковски, Борис (2012a): „Сремски бискупи 1229-1534“. у: *Истраживања* 23, 169-175.

Стојковски, Борис (2012b): *Црквена историја Срема у средњем веку.* Докторска дисертација, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

Стојковски, Борис (2019): „Византијски манастири у средњовековној Угарској“. у: *Православно монаштво*, уред. Драгиша Бојовић, Ниш: Центар за црквене студије, 115-137.

Борис Стојковски (2020): „Византијска црква и њен утицај у Угарској (10–13.) век“. у: *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе*, зборник радова, уред. Владислав Пузовић, Владан Таталовић, Београд: Свети Архијерејски Синод СПЦ, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 137-147.

Subotić, Gojko(1998/1999) :„Portret nepoznate bugarske carice“ у: *Zograf*, 27, 93–102.

Sweeney, James Ross (1973): „Innocent III. Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy“. у: *Church History*, no 3,42, 320-334.

Tautu, Luigi (1956): „Margherita di Ungheria imperatrice di Bisanzio“. у: *Antemurale, Institutum Historicum Polonicum Romae* III, 51-79.

Tăutu, Louis, (1964): „Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric roi de Hongrie (1202–1204), (Contribution a l'étude du probleme du second empire valaque-bulgare)”. у: *Studi e testi* 233, *Mélanges Eugène Tisserant, vol. III, Orient chrétien Deuxième partie*, Citta del Vaticano, 367-393.

Ternovác, Bálint (2013): „A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései”. у: *Századok*, 147. évf., 2 sz., 457-470.

Тодорова, Сашка (1989): „Дъщерята на Ростислав Михайлович и събитията в България от средата на XIII в.“. у: *Исторически преглед*, 2, 52–57.

Узелац Александар (2021): „Марија де Кајо, сестра краљице Јелене“ у: *Између Подунавља и Средоземља. Тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана*, ур. К. Митровић – А. Узелац, Пожаревац – Ниш: Народни Музеј, Центра за црквене студије, 187-206.

Van Tricht, Filip (2011): *The Latin Renovatio of Byzantium, The Empire of Constantinople (1204-1228)*. Leiden, Boston: Brill.

Van Tricht, Filip (2020): „Who murdered Archbishop William of Rouen (†1217)?“. у: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 70, 305-334.

Войтович, Леонтий (2014): *Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301)*. Львів: НАНУ.

Wertner, Mór (1892): *Az Árpádok családi története*. Nagy Becskerek: Pleitz Ferenz Pál könyvnyomdája.

Wertner, Mór (1903): „Margit császárné fiai.” у: *Századok*, 593–611.

Zsoldos, Attila (2005): *Az Árpádok és asszonyaik, A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest: MTA.

Zsoldos, Attila (2007): *Családi ügy, IV Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Budapest: MTA.

Zsoldos, Attila (2011): *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, Budapest: MTA.

Живојиновић, Мирјана (1976): „Света гора у доба Латинског царства“. у: *ЗРВИ*, 17, 77-92.

Dura Hardi

**CHURCH AFFILIATION OF THE LORDS OF
LOWER SYRMIA – MACVA IN THE 13TH CENTURY**

Lower Syrmia or Mačva was during the 13th century a border country between Hungary and Serbia, i.e. between Hungary, on the one side, and Bulgaria and Bosnia, on the other, inhabited by a mostly Orthodox population, with a strong Byzantine church and civilization heritage. It was here that the Orthodox and Catholic faiths and their church organizations met and intermixed. The land was ruled by representatives of the Hungarian royal house of Árpád, i.e. their close relatives, members of the Angelos and Rurik dynasties, the Cuman ruling family, and, finally, the Nemanjićs. The aim of this work is to determine the church affiliation of the lords of Lower Syrmia or Mačva. As a separate topic, historiography has already extensively inspected the church affiliation and religious politics of a dozen rulers. This paper, however, analyses this issue as a historical process with the intention of identifying common phenomena. The factor that linked the political destinies of these rulers was certainly the symbiosis of culture and religion of the European East and West. As if by an unwritten rule, they were bound to both traditions by their origin or matrimonial ties, and some of them, due to different circumstances, changed their confession during their life. A special manifestation of this religious heterogeneity was expressed in “religiously mixed marriages” in which the princesses from the Árpád dynasty retained their Catholic faith and passed it on to their female children, while the male children were raised in the religion of their fathers, the Orthodox faith. The first in the line of rulers of Lower Syrmia was Margaret – Maria, daughter of Béla III and former Byzantine empress, widow of Isaac II Angelos. Upon her arrival in Byzantium, she was converted to the Orthodox faith as a girl, and after the Fourth Crusade, when she married Boniface of Montferrat, the future Latin ruler of Thessalonica, she converted back to Catholicism (1205). After her return to Hungary (around 1222), as a Catholic, she ruled Lower and Upper Syrmia. Her religious conversions were shared by her son and heir of Syrmia, John (Kaloyan), a scion of the royal families of Angelos and Komnenos. After the Mongol invasion of Mačva, a new denomination which slowly started replacing the old name of Lower Syrmia, it was ruled by the Prince of Galicia Rostislav Mikhailovich and his wife Anna, daughter of King Béla IV. As an exile in Hungary, Rostislav kept his Orthodox faith, while Anna remained a Catholic even after their marriage. His sons symbolically bore the dynastic names of their grandfathers, Mikhail of Chernigov and Béla IV. Mikhail was the elder of the two, Béla was younger. At the beginning of the 1280s, Mačva and neighbouring areas of Bosnia were ruled by Queen Mother Elizabeth the Cuman. By marrying the heir to the throne, Stephen V, she accepted the Catholic faith (1247). She was succeeded by her son-in-law, the former Serbian king Stephen Dragutin and her daughter Catherine (1284). Like Rostislav, Dragutin remained devoted to the Orthodox faith, while Catherine, like her aunt Anna of the house Árpád, was Catholic. The result of this religious mixed marriage was that their male children, like the last in the line of dynasts who ruled Mačva, Vladislav Nemanjić, professed the Orthodox faith, while the female children professed the Catholic faith of their mother. According to the custom of the time, daughters Anna and Catherine were raised in the royal Dominican monastery of the Blessed Virgin Mary on the Island of Rabbits near Buda.